

De onvoorspelbare terrorist

Het 'magisch denken' over preventie
van radicalisering en de mogelijkheden
tot deradicalisering

Marion van San

DE ONVOORSPELBARE TERRORIST

HET 'MAGISCH DENKEN' OVER PREVENTIE
VAN RADICALISERING EN DE MOGELIJKHEDEN
TOT DERADICALISERING

Marion van San

Dit is een uitgave van Itinera Institute

© De auteur

Zetwerk: Karakters, Gent

Cover: Mirto Print

Marion van San

De onvoorspelbare terrorist

Het 'magisch denken' over preventie van radicalisering en
de mogelijkheden tot deradicalisering

Brussel, 2018, 30 p.

D/2018/3988/63

NUR 759

*Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of vermenigvuldigd
door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook,
zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.*

Inleiding

Vanaf het ogenblik dat West-Europese jonge mannen en vrouwen naar Syrië en Irak waren vertrokken om zich daar aan te sluiten bij de gewapende strijd begon men overal in Europa koortsachtig te zoeken naar manieren om radicalisering en extremisme in een zo vroeg mogelijk stadium te detecteren en aan te pakken. Bij de meeste van de jonge mannen en vrouwen, die naar deze oorlogsgebieden vertrokken waren, had zich namelijk, voorafgaand aan hun vertrek, een radicaliseringsproces voorgedaan. Bovendien ontstonden er steeds meer zorgen over het potentieel aan mensen dat zich niet bij de strijd had aangesloten maar die wel vatbaar leken voor radicaal gedachtegoed.

Wat het vertrek van westerse jongeren naar Syrië en Irak ons heeft geleerd, is dat beleidsmakers hier totaal niet op voorbereid waren. Voortekenen van radicalisering werden in de meeste gevallen niet herkend, waardoor veel jongeren geruisloos konden vertrekken. In de maanden en jaren na het vertrek van die jongeren was de aandacht van beleidsmakers dan ook vooral gevestigd op de vraag hoe dit in de toekomst te vermijden viel. Wat achteraf bleek, was dat er altijd wel mensen waren geweest in de omgeving van de jongeren die voortekenen van radicalisering hadden gezien. Om die reden werd de omgeving (hulpverleners, leraren, imams, gevangenisbewaarders, wijkagenten) van jongeren – die tekenen van radicalisering vertoonden – aangemaand om een oogje in het zeil te houden en signalen te melden. Het idee ontstond dat het van belang was om in een zo vroeg mogelijk stadium tekenen van radicalisering te detecteren, waardoor men in de toekomst wellicht kon vermijden dat jongeren zich aansloten bij gewapende conflicten. Op die manier trachtte men de strijd aan te binden tegen radicalisering, extremisme en terrorisme.

Uit de wetenschappelijke literatuur weten we echter dat er geen enkele manier is om te voorspellen of te anticiperen op het feit of een individu al dan niet zal uitgroeien tot een terrorist. Hoeveel pogingen er al gedaan zijn om het profiel van de terrorist uit te tekenen en te voorspellen wanneer iemand van radicaal gedachtegoed overgaat tot extremisme en terrorisme, ze lijken allemaal tot mislukken gedoemd. Er valt eenvoudigweg niet te voorspellen of een individu dat wordt blootgesteld aan bepaalde ideeën al dan niet betrokken zal raken bij geweld. Het maximaal haalbare is dat men kan achterhalen of sommigen kwetsbaar zijn om zo te eindigen.

Het feit dat het erg lastig is om de eerste tekenen van radicalisme te detecteren en te beoordelen wanneer radicalisme overgaat in extremisme en terrorisme stelt beleidsmakers voor een immense uitdaging. Net zoals jaren van onderzoek maar weinig concreet bewijs heeft opgeleverd over wat preventief werkt ten aanzien van criminaliteit lijkt dit probleem zich ook voor te doen bij de bestrijding van radicalisme en extremisme. Er is de laatste jaren veel geëxperimenteerd met allerlei aanpakken, maar er is nog maar weinig empirisch bewijs gevonden dat deze of gene aanpak ook daadwerkelijk resultaten oplevert. En dat maakt de aanpak van het probleem zo verschrikkelijk lastig.

Radicalisering en extremisme komen in allerlei vormen voor, gaande van links radicalisme tot rechts radicalisme tot islamitisch radicalisme. Het landschap overziend zijn er de laatste jaren, en met name na de aanslagen in Parijs in 2016, vooral initiatieven genomen op het gebied van islamitisch radicalisme. Aangezien de aanpak van radicalisme en extremisme centraal staat in deze discussiepaper zal de focus uitsluitend op islamitisch radicalisme komen te liggen.

1. (De) radicalisering, extremisme en terrorisme

Uit de wetenschappelijke literatuur van de laatste jaren blijkt dat het erg moeilijk is om tot een consensus te komen over wat (de)radicalisering, extremisme en terrorisme – die bovendien in verschillende contexten een verschillende betekenis hebben – precies zijn. Waar nog het meeste overeenstemming over lijkt te bestaan, is wat terrorisme precies is. Terrorisme-onderzoeker Alex Schmid heeft veel onderzoek gedaan naar het onderwerp en is uiteindelijk tot een beredeneerde definitie gekomen, bestaande uit twaalf elementen.¹ Er wordt veel mee gewerkt binnen de wetenschappelijke literatuur. Maar daarnaast is er ook kritiek op gekomen.²

Veel lastiger is het om een eenduidige definitie te vinden van wat radicalisering en extremisme precies zijn. Alex Schmid, die er eveneens een studie aan wijdde, schreef hierover: ‘... the search for what exactly “radicalization” is, what causes it and how to “de-radicalise” those who are considered radicals, violent extremists or terrorists has so far been a frustrating experience’.³ Zo zit in sommige definities van radicalisering de geweldscomponent inbegrepen, terwijl anderen spreken van extremisme wanneer er sprake is van geweld. Voorts wordt in de literatuur wel eens geopperd dat er geen directe causale relatie is tussen radicale ideeën en extremistisch geweld. Sommige auteurs poneren zelfs dat niet alle gewelddadige extremisten een radicaal geloofssysteem hebben. Wat zij wel doen, is een oppervlakkige ideologie naleven die verondersteld wordt hun gewelddaden te inspireren.⁴

Daarnaast is er discussie over de kenmerken waaraan het individu precies moet voldoen en hoelang die situatie moet duren om als gederadicaliseerd te wor-

- 1 Schmid, A.P. “The Definition of Terrorism.” *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, edited by A.P. Schmid. Routledge, 2011.
- 2 Zie onder andere: Ramsay, G. “Why Terrorism Can, But Should Not Be Defined.” *Critical Studies on Terrorism* 8(2), 2015, 211-228.
- 3 Schmid, A.P. *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*. The Hague: ICCT Research Paper 4, 2013.
- 4 Borum, R. “Radicalization into Violent Extremism: A Review of Social Science Theories.” *Journal of Strategic Security* 4(4), 2011, 7-36.

den beschouwd. Het enige waarover de verschillende auteurs het eens lijken te zijn, is dat zowel radicalisering als deradicalisering processen zijn. Maar wat er aan die processen ten grondslag ligt, daar is veel discussie over. Wel lijkt er vrij veel overeenstemming te bestaan over het feit dat deradicalisering geen realistisch doel is, maar men ten hoogste *disengagement* kan nastreven. Onder *disengagement* wordt verstaan dat er sprake is van een gedragsverandering maar niet noodzakelijk een verandering qua overtuiging. *Disengagement* vertoont ongeveer dezelfde karakteristieken als het verlaten van (jeugd)bendes, criminele organisaties en het zich losmaken van nieuwe religieuze bewegingen (sekten), hoewel het overigens weer niet helemaal hetzelfde is aangezien bij jeugdbendes en criminele organisaties ideologie geen rol speelt.⁵ Studies laten zien dat degenen die (jeugd)bendes, criminele organisaties, religieuze sektes en terroristische organisaties verlaten ongeveer dezelfde route volgen. Uit de bestaande literatuur hierover zouden dus de nodige lessen kunnen worden getrokken.⁶ Maar voorlopig is het nog niet zover.

2. Preventie van radicalisering: wat weten we ervan?

Hoewel er de laatste jaren bijna geen debat voorbij gaat over radicalisering en extremisme zonder dat onderzoekers en beleidsmakers wijzen op het belang van preventie, is het opmerkelijk hoe weinig wetenschappelijke literatuur er bestaat over dit thema. Er is dus geen duidelijkheid over wat nu precies preventief zou kunnen werken ten aanzien van radicalisering. Wanneer we het proces van radicalisering in zijn volle omvang kunnen begrijpen maar we ook inzicht krijgen in hoe radicalisering overgaat in extremisme, zo zegt Subedi, dan zouden preven-

-
- 5 Aho, J.A. "Out of Hate: A Sociology of Defection from Neo-Nazism." *Current Research on Peace and Violence* 11(4), 1988, 159-168; Bjørge, T. & Horgan, J. (eds.) *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*. Routledge, 2009; Bovenkerk, F. *Uittreden. Over het verlaten van criminele organisaties*. Amsterdam University Press, 2010; Bromley, D.G. "Unraveling Religious Disaffiliation: The Meaning and Significance of Falling from the Faith in Contemporary Society." *Counseling and Values* 35(3), 1991, 164-185; Bushway, S., Piquero, A., Broidy, L., Kaufmann, E. & Mazerolle, P. "An Empirical Framework for Studying Desistance As a Process." *Criminology* 39(2), 2001, 491-515; Farrall, S. *Rethinking What Works with Offenders: Probation, Social Context and Desistance from Crime*. Willian, 2002; Laub, J. & Sampson, R.J. "Understanding Desistance from Crime." *Crime and Justice* 28, 2001, 1-69; Rabasa, A., Pettyjohn, S.L., Ghez, J.J. & Boucek, C. *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND Corporation, 2010.
- 6 Rabasa, A., Pettyjohn, S.L., Ghez, J.J. & Boucek, C. *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND Corporation, 2010.

tieve mechanismen kunnen worden ontwikkeld om dat alles tegen te gaan.⁷ Maar het probleem is nu net dat het erg lastig is om die mechanismen bloot te leggen. Uit een verkenning van de beschikbare literatuur blijkt dan ook dat het feitenmateriaal met betrekking tot de effectiviteit van preventie van radicalisering zeer beperkt is.⁸ Er zijn wel verschillende onderzoeken geweest naar preventie-initiatieven, maar dan is er steeds weinig of geen bewijs te vinden dat de programma's waarover men het heeft ook daadwerkelijk effect hebben gehad.⁹ Niettemin wordt ervan uitgegaan dat interventies pas de moeite waard zijn om uit te proberen als zij *evidence based* zijn, wat betekent dat er een strenge empirische methodologie en metingstechnieken nodig zijn om ze te evalueren.¹⁰ Uit de literatuur blijkt echter dat het hier vaak aan schort.¹¹ Interventies worden bijna nooit geëvalueerd overeenkomstig een wetenschappelijke standaard.¹² Bovendien is evaluatie lastig omdat effecten van programma's maar op lange termijn duidelijk worden.¹³

-
- 7 Subedi, D.B. "Early Warning and Response for Preventing Radicalization and Violent Extremism." *Peace Review*, 2017, 136.
 - 8 Christmann, K. *Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism: A Systematic Review of the Research Evidence*. Youth Justice Board, 2012; Lum, C., Kennedy, L.W. & Sherley, A. "Are Counter-Terrorism Strategies Effective? The Results of the Campbell Systematic Review on Counterterrorism Evaluation Research." *Journal of Experimental Criminology* 2, 2006, 489.
 - 9 Communities and Local Government. *Preventing Support for Violent Extremism through Community Interventions: A Review of the Evidence*. London: Department for Communities and Local Government, 2010, 8.
 - 10 Feddes, A.R. & Galluci, M. "A Literature Review on Methodology Used in Evaluating Effects of Preventive and De-Radicalisation Interventions." *Journal for Deradicalization* 4, 2016.
 - 11 Zie ook Bovenkerk, F., van Hemert, D. & Quint, H. "Werkt het Nederlands deradicaliseringsbeleid?" *Tijdschrift voor Veiligheid* 4, 2013, 3-12; Hogan, J. *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. Routledge, 2009.
 - 12 Christmann, K. *Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism: A Systematic Review of the Research Evidence*. Youth Justice Board, 2012; Dalgaard-Nielsen, A. "Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know." *Studies in Conflict & Terrorism* 33, 2010, 797-814; Horgan, J. & Braddock, K. "Rehabilitating the Terrorist? Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalisation Programs." *Terrorism and Political Violence* 22, 2010, 267-291; Lindekilde, L. "Assessing the Effectiveness of Counter-Radicalisation Policies in Northwestern Europe." *Critical Studies on Terrorism* 5, 2012, 335-344; Lub, V. *Polarisation, Radicalisation and Social Policy: Evaluating the Theories of Change*. The Policy Press, 2013, 1-22.
 - 13 Ranstorp, M., Gustafsson, L., Hyllengren, P. & Ahlin, F. *Preventing and Countering Violent Extremism. An Initial Rapid Evidence Assessment and Analysis Plan Examining Local Authority Action Plans and Programming Elements*. Swedish Defence University, Center for Asymmetric Threat Studies (CATS), 2016; Agerschou, T. "Preventing Radicalization and Discrimination in Aarhus." *Journal for Deradicalization*, Winter 2014/15, 1; Bartlett, J. & Miller, C. (2012) "Preventing Violent Extremism: Measurement Paradoxes and Pitfalls." *Canadian Diversity*, October 1 2012; Aly, A., Karnovsky, S. & Taylor, E. "Moral Disengagement and Building Resilience to Violent Extremism: An Education Intervention." *Studies in Conflict and Terrorism* 37, 2014, 369-385; Feddes, A. & Gallucci, M. "A Literature Review on Methodology Used in Evaluating Effects of Preventive and Deradicalisation Interventions." *Journal of Deradicalization*, Winter 2015/16, 17.

Evaluaties vertonen echter vaak de neiging om zich op kortetermijnresultaten te richten in plaats van op de langetermijneffecten, terwijl juist die laatste gerelateerd zijn aan het verminderen van de dreiging van gewelddadig extremisme en terrorisme. Een andere tekortkoming van evaluatieonderzoek op het terrein van radicalisering is het beperkte gebruik van een controlegroep om te begrijpen of de gevonden veranderingen toe te schrijven zijn aan het programma of aan factoren zoals een veranderend sociaal klimaat of veranderingen in het persoonlijke leven van de radicaal.

Eigenlijk komt het er dus op neer dat we niet weten wat de beste werkwijze is voor het aanpakken van gewelddadige radicalisering, dat er geen gestandaardiseerde methode is voor het identificeren van goede interventies, en dat de evaluaties te wensen overlaten.¹⁴ Sommige projecten zijn nu begonnen om evaluaties te integreren in hun aanpak, maar het is nog te vroeg om iets te zeggen over hun effectiviteit. Er zou veel te verwachten vallen van IMPACT Europe, dat evaluaties integreert in projecten vanaf de start, maar er zullen wel een aantal jaren overheen gaan alvorens we de nodige resultaten kunnen verwachten.¹⁵ Uitspraken van beleidsmakers die beweren dat er vanuit hun gemeente geen Syriëstrijders vertrokken zijn als bewijs van hun goed preventief beleid zijn, gegeven dit alles, op zijn minst opmerkelijk te noemen. Want hoe kan men bewijzen of zelfs aannemelijk maken dat de betrekkelijke stilte op het front van het politieke geweld binnen een bepaalde gemeente kan worden toegeschreven aan de heilzame werking van het beleid?¹⁶

3. Deradicalisering: wat weten we erover?

Precies zoals we niet kunnen voorspellen wie zich in een groep risicojongeren uiteindelijk zal ontwikkelen tot terrorist, weten we weinig of niets over de omstandigheden die ertoe leiden dat leden uit een beweging of sekte treden. Het wetenschappelijk onderzoek naar uittreding uit terroristische organisaties staat namelijk

-
- 14 Bovenkerk, F., van Hemert, D. & Quint, H. (eds.) "Themanummer Interventies voor deradicalisering: evaluaties en ethische aspecten." *Tijdschrift voor Veiligheid* 12(4), 2013, 5.
 - 15 Ranstorp, M., Gustafsson, L., Hyllengren, P. & Ahlin, F. *Preventing and Countering Violent Extremism. An Initial Rapid Evidence Assessment and Analysis Plan Examining Local Authority Action Plans and Programming Elements*. Swedish Defence University, Center for Asymmetric Threat Studies (CATS), 2016.
 - 16 Bovenkerk, F., van Hemert, D. & Quint, H. (eds.) "Themanummer Interventies voor deradicalisering: evaluaties en ethische aspecten." *Tijdschrift voor Veiligheid* 12(4), 2013, 5.

nog in de kinderschoenen, waardoor het buitengewoon moeilijk is om te voorstellen welke leden uittredegevoelig zijn en welke niet.¹⁷

Volgens sommige auteurs valt radicalisering eenvoudigweg niet van buitenaf te beïnvloeden. Radicalisering heeft vele en complexe oorzaken, zo schrijft Roy, maar het is uiteindelijk een persoonlijke keuze die uitmondt in een politieke keuze, en het is zowel zinloos als contraproductief om het als een soort ‘brainwashing’ te zien. Ik zie niet in, zo schrijft hij, hoe een ‘deradicaliserings’-behandeling zou werken.¹⁸ Ook Krueger heeft grote twijfels of radicalisering van buitenaf te beïnvloeden valt. Volgens hem is bij terrorisme sprake van een vraag- en aanbodzijde.¹⁹ Het is heel moeilijk, zo is zijn overtuiging, om een verandering teweeg te brengen aan de aanbodzijde wanneer men te maken heeft met mensen die bereid zijn zichzelf op te offeren voor een bepaald doel. Hij pleit er dan ook voor om in te zetten op de vraagzijde, namelijk door ervoor te zorgen dat de financiële en technische mogelijkheden van terroristische organisaties verminderen. Bovendien pleit hij voor het promoten van vreedzame vormen van protest, zodat er minder gegadigden zijn om hun grieven te uiten via terrorisme.²⁰ Andere auteurs zien wel degelijk mogelijkheden om radicalisering van buitenaf te beïnvloeden en er bestaan veel publicaties waarin de push- en pullfactoren die leiden tot deradicalisering aan bod komen. Een van de belangrijkste pushfactoren die naar voren komt in de literatuur is de ontgoocheling die ontstaat wanneer men zich aansluit bij een groep. Het uiteenspatten van iemands romantische droom is een consistent thema dat Horgan observeerde in de verhalen van mensen die een terroristische organisatie hadden verlaten.²¹ Maar daarnaast komen er nog een hele reeks andere push- en pullfactoren naar voren in de literatuur die in enige mate invloed zouden hebben op het proces van deradicalisering. Zo wordt er geschreven over de ontgoocheling over de strategie en acties van de groep maar ook over haar leiders of andere leden van de organisatie²², mislukt leiderschap of onderlinge twisten tus-

17 Bovenkerk, F. *Uittreden. Over het verlaten van criminele organisaties*. Amsterdam University Press, 2010.

18 Roy, O. *Jihad and Death. The Global Appeal of Islamic State*. Oxford University Press, 2017.

19 Krueger, A.B. *What Makes a Terrorist. Economics and the Roots of Terrorism*. Princeton University Press, 2007.

20 Idem.

21 Horgan, J. *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. Routledge, 2009.

22 Bjørge, T. “Dreams and Disillusionment: Engagement in and Disengagement from Militant Extremist Groups.” *Crime, Law and Social Change* 55(4), 2011, 277-285; Alonso, R. “Why Do Terrorists Stop? Analyzing Why ETA Members Abandon or Continue with Terrorism.” *Studies in Conflict & Terrorism* 34(9), 2011, 696-716; Reinares, F. “Exit from Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization Among Members of ETA.” *Terrorism and Political Violence* 23(5), 2011, 780-803.

sen leden van de groep²³, het moeite hebben met het leiden van een clandestiene levensstijl²⁴, het onvermogen om om te gaan met geweld²⁵, het verliezen van het vertrouwen in de onderliggende ideologie van de organisatie²⁶, vermoeidheid, uitputting en stress.²⁷ Veelvoorkomende pullfactoren die ervoor kunnen zorgen dat men terrorisme verlaat, zijn nieuwe economische en opleidingsmogelijkheden²⁸, wijzigende of concurrerende loyaliteit aan een nieuwe groep, zaak of religie²⁹, toewijding aan de familie of de wens om te trouwen en zelf een familie te beginnen of het aangaan van positieve bindingen met gematigden.³⁰ Ondanks de veelheid aan empirisch materiaal bestaat er evenwel geen consensus over de indicatoren

-
- 23 Harris, K. *Review: Disillusionment with Radical Social Groups*. Proceedings of the 1st Australian Counter Terrorism Conference, 2010.
- 24 Horgan, J. "Disengaging from Terrorism." *The Faces of Terrorism: Multidisciplinary Perspectives*, edited by D. Canter. Wiley-Blackwell, 2006, 257-276.
- 25 Bjørge, T. "Processes of Disengagement from Violent Groups of the Extreme Right." *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, edited by T. Bjørge & J. Horgan. Routledge, 2008, 30-48; Alonso, R. "Why Do Terrorists Stop? Analyzing Why ETA Members Abandon or Continue with Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 34(9), 2011, 696-716; Reinares, F. "Exit from Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization Among Members of ETA." *Terrorism and Political Violence* 23(5), 2011, 780-803.
- 26 Rabasa, A., Pettyjohn, S.L., Ghez, J.J. & Boucek, C. *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND Corporation, 2010.
- 27 Bjørge, T. "Dreams and Disillusionment: Engagement in and Disengagement from Militant Extremist Groups." *Crime, Law and Social Change* 55(4), 2011, 277-285; Della Porta, D. (2009) "Leaving Underground Organizations: A Sociological Analysis of the Italian Case." *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, edited by T. Bjørge & J. Horgan. Routledge, 2009, 66-87; Reinares, F. "Exit from Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization Among Members of ETA." *Terrorism and Political Violence* 23(5), 2011.
- 28 Abuza, Z. "The Rehabilitation of Jemaah Islamiyah Detainees in South East Asia." *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, edited by T. Bjørge & J. Horgan. Routledge, 2009, 193-211.
- 29 Demant, F. & de Graaf, B. "How to Counter Radical Narratives: Dutch Deradicalization Policy in the Case of Moluccan and Islamic Radicals." *Studies in Conflict and Terrorism* 33(5), 2010, 408-428; Garfinkel, R. *Personal Transformation: Moving Violence to Peace*. United States Institute of Peace Special Report, 2007, 186; Reinares, F. "Exit from Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization Among Members of ETA." *Terrorism and Political Violence* 23(5), 2011; Disley, E., Weed, K., Reding, A., Clutterbuck, L. & Wares, R. *Individual Disengagement from Al Qaeda-Influenced Terrorist Groups*. RAND Corp, 2011.
- 30 Abuza, Z. "The Rehabilitation of Jemaah Islamiyah Detainees in South East Asia." *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, edited by T. Bjørge & J. Horgan. Routledge, 2009, 193-211; Noricks, D. "The Root Causes of Terrorism." *Social Science for Counterterrorism: Putting the Pieces Together*, edited by P. Davis & K. Cragin. RAND, 2009, 11-70; Harris, K. *Review: Disillusionment with Radical Social Groups*. Proceedings of the 1st Australian Counter Terrorism Conference, 2010; Reinares, F. "Exit from Terrorism: A Qualitative Empirical Study on Disengagement and Deradicalization among Members of ETA." *Terrorism and Political Violence* 23(5), 2011; Alonso, R. "Why Do Terrorists Stop? Analyzing Why ETA Members Abandon or Continue with Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 34(9), 2011, 696-716.

van een succesvolle deradicalisering.³¹ Net zoals er processen zijn waardoor een individu een extremist wordt, zo menen Rabasa et al., zijn er ook processen via dewelke extremisten geweld afzweren, een groep of beweging verlaten of een radicaal wereldbeeld werwerpen. Deradicalisering is overigens niet een radicaliseringsproces in omgekeerde richting: het heeft zijn eigen kenmerken waarvan sommige heel verschillend zijn van de factoren die samenhangen met de oorspronkelijke radicalisering.³²

Er zijn wereldwijd verschillende deradicaliseringsprogramma's uitgedacht. Vaak claimen zij grote successen te behalen. Maar van de meeste van die programma's weten we eenvoudigweg niet wat de effecten zijn, omdat empirisch bewijs daarvoor ontbreekt.³³ Bovendien zijn er eenvoudigweg geen betrouwbare data om conclusies te kunnen trekken over de korte- en langetermijneffecten van deze programma's.³⁴ Wat we wel zien, is dat in verschillende landen radicalisering op verschillende manieren wordt aangepakt. Zo wordt in de islamitische wereld vaak een vorm van theologische dialoog aangegaan met extremisten in een poging om hen ervan te overtuigen dat hun interpretatie van de islam verkeerd is.³⁵ In Europese landen is men veel terughoudender om in te grijpen bij religieuze aangelegenheden. Zij zetten vooral in op het tegengaan van radicalisering door het helpen bij het opbouwen van een nieuw leven, zoals het volgen van een opleiding of het vinden van een baan. In Denemarken bijvoorbeeld wordt de laatste jaren vooral gewerkt aan de reïntegratie van terugkerende jihadisten – bijvoorbeeld door hen aan een huis, een job en/of een opleiding – te helpen.³⁶

De in de literatuur beschreven push- en pull-factoren die bijdragen aan *disengagement* zeggen ons echter weinig over hoe dit proces zich ontvouwt. Zo is het

-
- 31 Barrett, R. & Bokhari, L. (2009) "Deradicalisation and Rehabilitation Programmes Targeting Religious Terrorists and Extremists in the Muslim World. An Overview." *Leaving Terrorism Behind*, edited by T. Bjørge & J. Horgan. Routledge, 2009; Horgan, J. & Braddock, K. "Rehabilitating the Terrorist? Challenges in Assessing the Effectiveness of Deradicalisation Programs." *Terrorism and Political Violence* 22, 2010, 267-291; Vidino, L. *Countering Radicalization in America*. Special Report published by the United States Institute of Peace, 2010.
- 32 Rabasa, A., Pettyjohn, S.L., Ghez, J.J. & Boucek, C. *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND Corporation, 2010.
- 33 Horgan, J. & Braddock, K. "Rehabilitating the Terrorists? Challenges in Assessing the Effectiveness of Deradicalization Programs." *Terrorism and Political Violence* 22, 2010, 267-291; Horgan, J. "Deradicalization or Disengagement? A Process in Need of Clarity and a Counterterrorism Initiative in Need of Evaluation." *International Journal of Social Psychology* 24(2), 2009, 291-298.
- 34 Rabasa, A., Pettyjohn, S.L., Ghez, J.J. & Boucek, C. *Deradicalizing Islamist Extremists*. RAND Corporation, 2010.
- 35 Idem.
- 36 Mullins, S. "Rehabilitation of Islamist Terrorists: Lessons from Criminology." *Dynamics of Asymmetric Conflict* 3(3), 2010, 162-193; Lankford, A. & Gillespie, K. "Rehabilitating Terrorists Through Counter Indoctrination: Lessons Learned from Saudi Arabian Program." *International Criminal Justice Review* 21(2), 2011, 118-133.

bijvoorbeeld moeilijk te bepalen waarom bepaalde push- of pullfactoren als gevolg hebben dat er *disengagement* plaatsvindt bij sommigen en bij anderen niet. De vraag is ook hoe meerdere push- en pull-factoren, die op elkaar inwerken, de kans op terugtrekking beïnvloeden. Daarnaast zegt het raamwerk weinig over hoe individuen zich terugtrekken uit hun terroristische rol. Welke psychologische processen zijn daarbij betrokken en welke potentiële barrières komen naar voren?³⁷

Er zijn verschillende pogingen gedaan om op bovenstaande vragen een antwoord te geven. Rusbults *Investment Model* lijkt in een vruchtbaar startpunt te voorzien om *disengagement* te begrijpen. Het model maakt onderscheid tussen twee onderdelen die zijn gekoppeld aan persoonlijke betrokkenheid bij een entiteit: *tevredenheid* en *betrokkenheid*.³⁸ Daarbij is het uitgangspunt dat hogere tevredenheid de betrokkenheid bij een groep verhoogt. Lage tevredenheid resulteert evenwel niet altijd in uittreden, gegeven het feit dat betrokkenheid (of de waarschijnlijkheid dat men uittreedt) ook samenhangt met de kwaliteit van alternatieven (stabiel werk, een ondersteunende familie, huwelijkskansen) en investeringen in de organisatie (zoals vriendschappen, tijd en energie, etc.).³⁹ Een zwakte van Rusbults model is dat het geen aandacht heeft voor de verschillende gebeurtenissen in iemands leven waardoor men tot een beslissing komt om ergens uit te stappen. Wat we tot nu toe weten, is dat er bij uittreding altijd sprake is van *twijfels* die ertoe leiden dat het individu zijn/haar rol in vraag gaat stellen en heroverwegen. Dat kan leiden tot *ontevredenheid*, waarna men begint te zoeken naar alternatieven. Individuen met haalbare alternatieven kunnen de keerpuntfase bereiken en besluiten om uit te treden.

Maar het uittreden op zich is veelal een ingewikkeld proces. Horgan et al. laten zien dat er zelden één oorzaak is waarom individuen zich terugtrekken uit terrorisme. Uittreden is een dynamisch fenomeen gevormd door een veelheid aan push- en pullfactoren en de beschikbaarheid van alternatieven buiten de groep. De laatste jaren raakt, vooral onder invloed van John Horgan en zijn collega's, steeds meer bekend over deradicalisering, maar de conclusies die worden getrokken in de diverse onderzoeken zijn in veel gevallen maar zeer voorlopig. Gegeven dit feit blijven er op het gebied van deradicalisering nog veel vragen waar de wetenschap tot dusver geen antwoord op heeft.

37 Altier, M.B., Thoroughgood, C. & Horgan, J.C. "Turning Away from Terrorism: Lessons from Psychology, Sociology and Criminology." *Journal of Peace Research* 29, 2014.

38 Rusbult, C.E., Martz, J.M. & Agnew, C.R. "The Investment Model Scale: Measuring Commitment Level, Satisfaction Level, Quality of Alternatives and Investment Size." *Personal Relationships* 5, 1998, 357-391.

39 Altier, M.B., Thoroughgood, C. & Horgan, J.C. "Turning Away from Terrorism: Lessons from Psychology, Sociology and Criminology." *Journal of Peace Research* 29, 2014.

4. Het Counterterrorisemenetwerk

Koehler, die zich eveneens veel bezig houdt met onderzoek naar deradicalisering, heeft pogingen gedaan om uit te leggen op welke manier gewelddadige radicalisering kan worden tegengegaan en hoe deradicalisering kan worden bevorderd. Hij wijst erop dat er drie instrumenten zijn om gewelddadige radicalisering tegen te gaan: preventie, repressie en interventie. Die instrumenten kunnen, zo laat hij zien, ingezet worden op drie niveaus: macrosociaal, mesosociaal en microsociaal. Het macrosociale niveau omvat instrumenten die op nationale, regionale of stedelijke schaal kunnen worden ingezet. Het mesosociale niveau omvat affectieve sociale omgevingen, zoals werk, familie, school, gemeenschap of *peer*-groep. Het microsociale niveau focust op het individu (en soms op zijn naaste omgeving). Als de drie impactniveaus met de drie types instrumenten worden gecombineerd, ontstaat een counterterrorisemenetwerk, dat bestaat uit methodes en instrumenten die elkaar in het ideale geval aanvullen om het risico op gewelddadige radicalisering vanuit elke mogelijke invalshoek aan te pakken, zo is zijn overtuiging (zie onderstaande tabel).

	Macroniveau	Mesoniveau	Microniveau
Preventie	Onderwijs, middenveld, jeugd- en sociaal werk	Programma's voor sociale cohesie	Workshops met voormalige extremisten in scholen
Repressie	Nationale ordehandhaving	Gemeenschapsgerichte politiezorg, verbod op bepaalde groepen	Opsluiting, huiszoekingen
Interventie	Counternarratives	Gezinsbegeleiding	Deradicaliserings-programma's

Tabel 1: Het Counterterrorisemenetwerk

In deze discussiepaper concentreren we ons vooral op de door Koehler genoemde preventie- en interventiemethoden. Repressieve instrumenten laten we buiten beschouwing.

Preventie-instrumenten zijn ontworpen om te voorkomen dat een extremistische of terroristische dreiging zich voltrekt.⁴⁰ Het omvat instrumenten die met een doelgroep werken die nog niet geradicaliseerd is, om de aantrekkingskracht van terroristische narratieven en ideologieën te verminderen en ondersteuning te bieden aan groepen die als kwetsbare of 'risicogroepen' worden beschouwd. Men gaat ervan uit dat preventie een positief effect zal hebben op een potentiële toe-

40 Christmann, K. *Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism: A Systematic Review of the Research Evidence*. Youth Justice Board for England and Wales, 2012; Bjørge, T. *Strategies for Preventing Terrorism*. Palgrave Macmillan, 2013.

komstige betrokkenheid bij extremisme of terrorisme. Dat is onder meer gebaseerd op de veronderstelling dat bepaalde omstandigheden zoals werkloosheid, een gebrek aan onderwijs, mentale problemen, enz. drijvende factoren voor radicalisering zijn.⁴¹ Instrumenten van het interventietype willen net als preventie-instrumenten betrokkenheid bij extremisme voorkomen maar ook, idealiter, personen in de eerste fasen van de radicalisering doen twijfelen. Sommige interventie-instrumenten zijn bedoeld om de betrokkenheid van het individu bij terrorisme en extremisme te stoppen of af te remmen en ook (idealiter) individuele deradicalisering en *disengagement* uit te lokken. Andere interventieprogramma's trachten extremistische terreurgroepen te deradicaliseren. Tot slot werken microsociale interventie-instrumenten met individuen om hen te helpen hun radicale milieu en/of ideologie achter zich te laten. Koehler benadrukt dat de *tools* op de verschillende impactniveaus effectiever zijn wanneer ze worden gecombineerd.⁴²

5. Een paar voorbeelden in België

Om een beeld te krijgen van wat er in België de laatste jaren zoal is ondernomen om radicalisering te voorkomen en deradicalisering te bevorderen, is met een aantal initiatiefnemers gesproken over hun dagelijkse praktijk. Wat de initiatieven betreft, valt in België, net zoals in vele andere landen, afgaande op de teksten die daarover zijn geproduceerd door de overheid, door de bomen het bos niet meer te zien. De vele aanslagen van de laatste jaren hebben beleidsmakers nu eenmaal gedwongen om met oplossingen te komen. Maar de vraag is hoe het in de praktijk staat met al die initiatieven waarover er nog maar heel weinig zekerheden zijn wat betreft de resultaten. In deze discussiepaper worden er een aantal initiatieven uitgelicht, die interessant zijn om nader te bekijken, zonder ze bij naam te noemen, om de privacy van de betrokkenen te garanderen. Aan de hand van gesprekken met de uitvoerders is getracht om een beeld te krijgen van wat men doet (wat), hoe men het doet (hoe), waarom men doet wat men doet en in hoeverre hun werkwijze aansluit bij inzichten uit de literatuur (waarom).

41 Christmann, K. *Preventing Religious Radicalisation and Violent Extremism: A Systematic Review of the Research Evidence*. Youth Justice Board for England and Wales, 2012.

42 Koehler, D. "Een typologie van 'deradicaliserings'programma's." *'Deradicalisering'. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams Beleid*, edited by L. Colaert. Vlaams Vredesinstituut, 2017.

6. Praktijken uit het onderwijs

Sinds de aanslagen in Parijs in november 2016 wordt er in de scholen in België ingezet op de preventie van radicalisering. De inzichten van het door de Europese Commissie in 2011 opgerichte *Radicalisation Awareness Network* (RAN), waar een aantal keren per jaar praktijkmensen uit alle EU-lidstaten bij elkaar komen om *good practices* uit te wisselen, spelen een grote rol bij hoe het preventiebeleid in het onderwijs in België is opgezet. Er zijn wat accentverschillen; zo werkt Vlaanderen bijvoorbeeld met sleutelfiguren, terwijl Wallonië werkt met mobiele teams, maar het doel is overal hetzelfde. Er wordt namelijk vooral ingezet op het aanbieden van ‘vorming’ van onderwijspersoneel. Speciaal daarvoor geselecteerde medewerkers uit het onderwijs worden aangesteld als ‘sleutelfiguren’ die basiskennis worden bijgebracht op het gebied van radicalisering en extremisme. Zij krijgen trainingen aangeboden zodat zij het proces van radicalisering leren herkennen, er samen met CLB-medewerkers de ernst van kunnen inschatten en kunnen achterhalen hoe conflictsituaties kunnen worden ‘gedepolariseerd’. Die nieuw gevormde specialisten op het gebied van radicalisering vormen het aanspreekpunt voor het overige onderwijspersoneel wanneer die laatsten geconfronteerd worden met radicalisering in de klas.

Naast het feit dat alle scholen in België hun personeel trainen in het herkennen van de eerste tekenen van radicalisering, is er een *hotline* gekomen waar bezorgdheden kunnen worden gemeld. Op basis van de meldingen wordt door een team van experts uit het onderwijs beslist hoe in de specifieke casus verder zal worden gehandeld. Concreet betekent dat dat zij de casus bespreken overeenkomstig de zogeheten radix tool.⁴³ Op basis van de uitkomsten daarvan wordt besloten welke acties er zullen worden ondernomen. Het probleem is echter dat er verschillende hotlines zijn waardoor informatie over radicalisering niet gestructureerd bij één meldpunt binnenkomt. Voorts worden de hotlines naar aanleiding van bepaalde incidenten letterlijk overspoeld door meldingen en de tijd ontbreekt meestal om die één voor één na te gaan. Bovendien is de vraag of er voldoende kennis is om al die meldingen op graad van ernst te kunnen inschatten en of er voldoende capaciteit en kennis is om concreet met een casus aan de slag te gaan. Verschillende mensen die aan het woord kwamen, vertelden dat ze in de huidige situatie doen wat ze kunnen, maar dat het water hen bijna aan de lippen staat.

43 De Radix Tool is een hulpinstrument dat gebruikt wordt als gespreksleidraad tussen verschillende partners en dat de sterktes en kwetsbaarheden van een individu in beeld brengt, alsook de structurele factoren die tot radicalisering kunnen leiden. Op basis daarvan wordt bepaald hoe de aanpak eruit zal zien en op welke levensdomeinen hij zich moet richten.

Lovenswaardig aan de aanpak is dat er voordien door allerhande organisaties naast elkaar werd gewerkt en er nu meer initiatieven zijn om samen te werken, hoewel het delen van informatie nog wel eens een probleem is tussen verschillende instanties en de vraag is of de samenwerking altijd zo goed verloopt als men zich heeft voorgenomen. In die zin zijn er de laatste jaren belangrijke stappen genomen. Maar er zijn ook twijfels. Hoewel het alle hens aan dek is in het onderwijs en er door een groot aantal mensen enorm hard gewerkt wordt om problemen op het gebied van radicalisering in te dammen, is de vraag of men er via de huidige aanpak tegen bestand is om de complexe casus op het gebied van radicalisering aan te pakken. Er wordt zwaar ingezet op het versterken van de netwerken rondom jongeren die tekenen van radicalisering vertonen en ook daarvoor zijn er weer allerlei organisaties die instaan voor de vorming van hulpverleners die aan de slag gaan met de jongeren in kwestie. Maar de vraag is of de overheid door deze manier van werken niet een heel leger aan experts aan het creëren is, die dat eigenlijk niet zijn, en of men aan de hand van de checklists waarbij alarmerend gedrag wordt opgespoord en gemeld, het probleem in sommige gevallen ook niet aan het versterken is in plaats van het in te dammen. Verder is de vraag of organisaties voldoende toegerust zijn om met de signalen, waarvan sommige wellicht heel complex, om te gaan en er een oplossing voor te bieden. Dus ondanks het harde werk en de vele goede bedoelingen is er ook twijfel. Een medewerker uit het onderwijs vat die twijfel als volgt samen: ‘Je krijgt een casus voorgeschoteld, en je weet het nooit zeker want elke casus is anders. Ben ik een expert? Heb ik de wijsheid in pacht? Dat weet ik niet. Je luistert gewoon en je probeert iets en soms lukt dat en soms lukt dat niet. Dat is het moeilijke.’

7. Rol van het maatschappelijk middenveld, jeugd- en jongerenwerk

Net zoals er nog vele vragen zijn over het preventief handelen in het onderwijs weten we weinig over de rol die het maatschappelijk middenveld en het jeugd- en jongerenwerk spelen bij de bestrijding van radicalisme en extremisme omdat er in het onderzoek nog maar weinig aandacht aan besteed is. Mattsson, Peddell, Eyre, McManus en Bonworth hebben de onzekerheden beschreven van eerstelijnswerkers in het Verenigd Koninkrijk bij het uitoefenen van hun werk als het gaat om

het detecteren en voorspellen van radicalisering die kan uitmonden in geweld.⁴⁴ In België schreef Colaert over de onzekerheid bij eerstelijnswerkers over het herkennen van radicalisering.⁴⁵ En Van De Weert en Eijkman deden recent in Nederland onderzoek naar de rol van jongerenwerkers bij contraterrorisme. Ook zij komen tot de conclusie dat jongerenwerkers onvoldoende uitgerust zijn om (gewelddadig) extremisme te detecteren op lokaal niveau.⁴⁶ Zij constateren dat de taken van jongerenwerkers op het gebied van de strijd tegen terrorisme gebaseerd zijn op hun reeds bestaande rol bij de detectie van vroege signalen van criminaliteit of problemen op sociaal gebied. Indicaties van onderdrukking, seksueel misbruik, pesten en criminaliteit kunnen, zo blijkt, leiden tot een concrete actie, maar de manier waarop men moet omgaan met mogelijke signalen van radicalisering blijft heel abstract.⁴⁷ Er is, zo constateren zij, geen duidelijk raamwerk om radicaliseringsprocessen te detecteren. Volgens de auteurs is het oordeel van jongerenwerkers eerder gebaseerd op hun individuele perceptie dan op *evidence based* criteria om potentiële risicopersonen te identificeren. Vanwege het gebrek aan academische kennis doen eerstelijnswerkers daarom vaak een beroep op volkpsychologische verklaringen om het fenomeen te begrijpen.⁴⁸

Het gebrek aan kennis lijkt men ook hier weer vanuit het beleid te willen oplossen door zoveel mogelijk professionals trainingen aan te bieden op het gebied van radicalisering en deradicalisering, zodat hun kennis kan worden vergroot. Een blik op de verschillende initiatieven die de laatste jaren op dit terrein zijn genomen, laat een groot aantal trainingen zien in alle sectoren van de samenleving om van alle professionals ‘specialisten’ te maken op het terrein van radicalisering. Los van het feit dat er totaal geen zicht is op de kwaliteit van dergelijke trainingen en het soort kennis dat zij bijbrengen, blijft de vraag of jongerenwerkers na de trainingen voldoende toegerust zijn om risico’s in te schatten bij jongeren die (nog) geen concrete plannen hebben om tot actie over te gaan.

Maar de vraag is niet alleen of eerstelijnswerkers wel voldoende toegerust zijn om radicalisering te detecteren; de vraag is ook of ze het tot hun taak rekenen. Afgaande op wat de verschillende organisaties hierover schrijven, is er in België grote terughoudendheid bij het maatschappelijk middenveld, en het jeugd- en jon-

44 Mattsson, C. “Caught between the Urgent and the Comprehensible: Professionals’ Understanding of Violent Extremism.” *Critical Studies on Terrorism* 11(1), 2017, 1-19; Peddell, D., Eyre, M., McManus, M. & Bonworth, J. “Influences and Vulnerabilities in Radicalised Lone-Actor Terrorists: UK Practitioner Perspectives.” *International Journal of Police Science & Management* 18(2), 2016, 63-76.

45 Colaert, L. (red.) ‘Deradicalisering’. *Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams Beleid*. Vlaams Vredesinstituut, 2017.

46 Weert van de, A. & Eijkman, Q.A.M. “Subjectivity in Detection of Radicalisation and Violent Extremism: A Youth Worker’s Perspective.” *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 2018, 18.

47 Idem, 17.

48 Idem, 3.

gerenwerk om mee te werken aan antiradicaliseringsbeleid.⁴⁹ Een veelgehoorde kritiek vanuit het welzijnswerk is dat met name sinds de aanslagen in Parijs van eerstelijnswerkers steeds meer wordt verwacht dat zij aan de hand van *checklists* alarmerend gedrag detecteren en signaleren. Dat laatste, zo is het oordeel, hypothekeert echter de vertrouwensrelatie tussen eerstelijnswerkers en jongeren niet alleen ernstig maar leidt ook weg van een pedagogisch verantwoorde aanpak. Die lijkt geheel te verdwijnen omdat eerstelijnswerkers druk bezig moeten zijn om ervoor te zorgen dat jongeren niet radicaliseren. Het is zeer waarschijnlijk, zo is de overtuiging, dat op deze manier het probleem wordt vergroot in plaats van bestreden.⁵⁰ De maatschappij, zo is het idee, heeft er baat bij dat er professionals zijn die op basis van een vertrouwensrelatie goed preventief werk kunnen leveren. Gerichte individuele preventie – waarbij via vroegdetectie gezocht wordt naar signalen en gedragingen die de voorbode zouden kunnen zijn van gewelddadig gedrag – is, zo is de overtuiging, daarom geen taak voor het jeugd welzijnswerk.⁵¹

8. Counter narratives als tegengif tegen radicalisering

Counter narratives – namelijk pogingen om de effecten van propaganda en rekrutering tegen te gaan aan de hand van tegenboodschappen – willen betrokkenheid bij extremisme voorkomen maar ook, idealiter, personen in de eerste fasen van hun radicalisering doen twijfelen.⁵² Zij worden de laatste jaren veelvuldig ingezet als een middel ter preventie van extremisme. Glazzard laat zien dat *counter narratives* veelal gebaseerd zijn op zwakke fundamenten, zowel theoretisch als empirisch, waardoor het volgens hem weinig zin heeft dat overheden doorgaan om hun schaarse bronnen erin te investeren.⁵³ De literatuur overziend zijn niet alle auteurs net zo sceptisch als Glazzard en worden er pogingen gedaan om te onder-

49 Uit de Marge. *Radicalisering, het jeugdwerk en deontologie*.

<https://www.uitdemarge.be/jeugdwerk/radicalisering-het-jeugdwerk-en-deontologie>

50 VZW Motief. *De impact van het radicaliseringsdebat op jongeren*.

http://www.motief.org/phocadownload/pedagogischefocusradicalisering_motief.pdf

51 VZW Motief. *De impact van het radicaliseringsdebat op jongeren*.

http://www.motief.org/phocadownload/pedagogischefocusradicalisering_motief.pdf

52 Ashour, O. "Online De-Radicalization? Countering Violent Extremist Narratives: Message, Messenger and Media Strategy." *Perspectives on Terrorism* 4:6, 2010, 15-19; Brad-dock, K. & Horgan, J. "Towards a Guide for Constructing and Disseminating Counter-Narratives to Reduce Support for Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 39:5, 2015, 381-404; Briggs, R. & Feve, S. *Review of Programs to Counter Narratives of Violent Extremism*. Institute for Strategic Dialogue, 2013.

53 Glazzard, A. *Losing the Plot: Narrative, Counter-Narrative and Violent Extremism*. International Centre for Counter-Terrorism, 2017, 1.

zoeken onder welke voorwaarden *counter narratives* wel zouden kunnen werken.⁵⁴ Speckhard en Yayla schrijven bijvoorbeeld in hun recente boek ervan overtuigd te zijn dat gedesillusioneerde IS-strijders die getuigen over hun leven binnen de Islamitische Staat het beste anderen ervan kunnen overtuigen zich niet aan te sluiten bij de organisatie. Om die reden nemen zij de verhalen van uittreders op op video en verspreiden zij die via sociale media. Het zijn volgens hen de meest krachtige *counter narratives* om de strijd aan te gaan met terrorisme.⁵⁵ Maar voorlopig is er geen bewijs dat de bewering van Speckhard en haar collega ondersteunt.

In België wordt er pas heel recent met *counter narratives* geëxperimenteerd, waardoor er weinig te zeggen valt over de effecten ervan. Een van de initiatiefnemers vindt de methode de moeite waard om uit te proberen – al is er ook twijfel. ‘We hebben een video gemaakt waarin uitgelegd wordt hoe jongeren gerekruteerd worden, die video is meer dan 250.000 keer bekeken en we zijn nagegaan wie die mensen zijn,’ zegt hij. ‘En we komen op een heel groot deel islamitische mensen die het filmpje hadden gedeeld, commentaar erop hadden gegeven en zo verder. En onze doelgroep zijn degenen die nog niet radicaal zijn, we willen hen waarschuwen. Maar of het impact heeft gehad op mensen, dat weet niemand. Dat kan je zelfs door middel van onderzoek niet nagaan.’

Los van het feit of *counter narratives* wel of niet werken, zijn er om andere redenen vraagtekens bij deze aanpak te plaatsen. De methode, zo stelt Bovenkerk, maakt immers gebruik van de veronderstelling dat de overtuiging van mensen die radicaliseren, is bekomen op een moment dat zij niet bij hun positieven waren en opgezweept werden door fanatici. Maar is dat wel zo? Net zoals bij het toetreden tot sekten niet is bewezen dat het via de een of andere soort hersenspoeling is bewerkstelligd, kunnen we niet zeggen dat alle radicalen slachtoffers van misleiding zijn. Het toedienen van ideologisch tegengif werkt dus hoogstwaarschijnlijk niet bij mensen die intensief met hun overtuigingen in de weer zijn. Het lijkt Bovenkerk naïef te veronderstellen dat geroutineerde evangelisten of geharnaste politieke wereldverbeteraars zich door dergelijke belerende boodschappen laten overtuigen.⁵⁶ Bovendien, zo laat hij zien, laten deze *counter narratives* zich vergelijken met de uitgangspunten van de zogenoemde deprogrammeringsaanpak bij sekten. Wanneer de overheid ingrijpt in de geloofsvoorstellingen van mensen, matigt zij zich een oordeel aan over de legitimiteit van hun opvattingen. Dat vloeit voort uit de beleidsopvatting dat het afzien van geweld op zichzelf niet genoeg is.

54 Braddock, K. & Horgan, J.G. “Towards a Guide for Constructing and Disseminating Counternarratives to Reduce Support for Terrorism.” *Studies in Conflict & Terrorism* 39(5), 2015, 381-404.

55 Speckhard, A. & Yayla, A.S. *ISIS Defectors. Inside Stories of the Terrorist Caliphate*. McLean, Advances Press, 2016, 21.

56 Schmid, A. *The Importance of Countering Al-Qaeda’s ‘Single Narrative’*. NCTB, Countering Violent Extremist Narratives, 2010, 46-57.

Dat kan er gemakkelijk toe leiden dat men het theologisch alternatief van de ‘goede’ islam te hulp roept om de ‘slechte’ islam te bestrijden.⁵⁷ Door bepaalde idealen als schadelijk en onwenselijk te verklaren, zo vult Sieckelinck aan, lijkt het erop dat we de hoofden en de harten van jonge mensen kunnen beschermen. Maar idealen zijn wat dat betreft net als bacteriën. Waar we dat misschien wel zouden wensen, heeft het weinig zin om de indringers ten koste van alles te willen bestrijden.⁵⁸ Overigens blijkt uit het gesprek met een van de initiatiefnemers in België dat de bedoeling van de *counter narratives*, zoals ze hier ingezet worden, niet is om geroutineerde extremisten via een of andere brainwashing weer bij hun positieven te brengen. Het wordt eerder ingezet als preventief middel om te vermijden dat mensen radicaliseren. Maar nogmaals valt er maar heel moeilijk te bewijzen dat *counter narratives* ook daadwerkelijk dat effect hebben.

9. Gezinsbegeleiding

Gezinsbegeleiding is een relatief nieuwe aanpak waarmee in Duitsland sinds 2012 geëxperimenteerd wordt. Sindsdien worden er ook in verschillende andere Europese landen voorzichtige pogingen ondernomen op dit gebied. België is een van die landen. Het is echter nog veel te vroeg om iets te zeggen over de impact van dergelijke programma’s alsook de langetermijneffecten ervan.⁵⁹ *Believers* van de aanpak gaan ervan uit dat die programma’s zouden meehelpen aan de ontmanteling van ideologische kaders die aangeboden worden door extremistische groeperingen door het opzetten van *counter narratives* binnen het gezin. Door gezinsleden van geradicaliseerde jongeren de argumenten en ideologische narratieven van extremistische groepen aan te leren zouden zij er weerwoord tegen kunnen bieden. Van gezinsleden wordt overigens niet verwacht dat zij theologische debatten aangaan (daarvoor kan een geleerde of een andere persoon die respect afdwingt worden opgeroepen). Bovendien kan een dergelijk debat de geradicaliseerde aanmoedigen om nog dieper te graven in de radicale ideologie of te rade te gaan bij (radicale) mentoren. Het gezin kan in plaats daarvan wel, zo is de overtuiging, een alternatief voorbeeld vormen voor de levensstijl en mentaliteit die wordt uitgedragen door de radicale groep. Door gezinnen aan te leren hoe ze provocatie kun-

57 Roy, O. *Al Qaeda in the West as a Youth Movement; the Power of a Narrative*. Microcon Policy Working Paper, 2008.

58 Sieckelinck, S. *Reradicaliseren. Ronselen voor een betere wereld*. Lannoo Campus, 2017.

59 Koehler, D. “Family Counseling, De-Radicalization and Counter-Terrorism; The Danish and German Programs in Context.” *Countering Violent Extremism: Developing an Evidence-Base for Policy and Practice*, edited by S. Zeiger & A. Aly. Curtin University, 2015, 129; Gielen, A.-J. “Supporting Families of Foreign Fighters. A Realistic Approach for Measuring the Effectiveness.” *Journal of Deradicalization* 1(2), 2015, 21-48.

nen herkennen, hoe ze conflicten kunnen de-escaleren en hoe ze tot compromissen kunnen komen die respect tonen voor het geloof van de jongere, terwijl wel duidelijk grenzen worden gesteld, zou het zwart-witbeeld van extremistische groepen worden doorbroken, zo is de overtuiging.⁶⁰ Maar nogmaals, tot dusver is er nog geen empirisch bewijs voorhanden dat laat zien dat het daadwerkelijk zo werkt.

In België wordt, zoals reeds gezegd, geëxperimenteerd met gezinsbegeleiding, al krijgt het een iets andere invulling dan in andere landen. In het gezinsbegeleidingsproject dat wij hebben bezocht, krijgen ouders en jongeren een programma aangeboden waarbij twee begeleiders, namelijk een contextbegeleider en een jongerenbegeleider, samen aan de slag gaan in het gezin gedurende een periode van zes maanden. De begeleiding gebeurt op vrijwillige basis. Het idee is ontstaan omdat gezinnen die te maken hebben met radicaliserende kinderen veelal gezinnen zijn met problemen op een hele reeks terreinen. Zo waren ouders vaak ‘afwezig’ bij de opvoeding van hun kinderen en reageerden zij niet altijd op een handige manier op de ontluikende radicalisering van hun kinderen. ‘Ouders zeggen als je daarheen [Syrië] gaat, dan ben je mijn zoon niet meer,’ zegt een van de hulpverleners die wij spreken. ‘En dat is voor de jongere eigenlijk een diskwalificerend aspect en dat is wat hij wil horen. Als je zegt, ik ben jouw moeder niet, dan krijgt de jongere eigenlijk mandaat om te vertrekken. En voor de ronselaars is dat een cadeau.’

Er wordt gewerkt volgens het principe van nieuwe autoriteit, waarbij ouders worden versterkt in hun rol als opvoeder.⁶¹ ‘Als een jongere tegen ons zegt, ik wil de jihad gaan voeren in het Midden Oosten, dan panikerer wij niet,’ zegt een van de hulpverleners. ‘Maar ouders doen dat vaak wel en dan zie je dat door hun instinctieve en emotionele reactie de band tussen ouders en jongeren heel snel onder druk komt te staan. Daarom helpen we ouders om beter in het leven te staan. Want jongeren overschrijden de rode lijn [dat wil zeggen, ze vertrekken naar Syrië], dat is wat toch steeds weer terugkomt, als de ouders en de context niet meer valabel zijn.’

Over het radicaliserende gedrag van de jongere wordt tijdens de begeleiding niet gesproken. Er wordt in eerste instantie vooral gewerkt aan een oplossing van de problemen die zich binnen het gezin voordoen. Wel wordt getracht om voor de radicaliserende jongere een andere zingeving te ontdekken. ‘We gaan de focus die

60 Gielen, A.-J. “Supporting Families of Foreign Fighters. A Realistic Approach for Measuring the Effectiveness.” *Journal of Deradicalization* 1(2), 2015, 21-48.

61 Het principe van nieuwe autoriteit is uitgedacht door Omer, die een benadering ontwikkelde voor de hulpverlening aan gezinnen met adolescenten die destructief gedrag vertonen. De benadering bestond eruit dat ouders en opvoeders handvatten werden gegeven om escalatie te stoppen en actieve weerstand te bieden tegen agressief en destructief gedrag (Omer, H. *Geweldloos Verzet in Gezinnen. Een nieuwe benadering van gewelddadig en zelfdestructief gedrag van kinderen met adolescenten*. Bohn Stafleu van Loghum, 2007; Omer, H. *Nieuwe Autoriteit. Samen werken aan een krachtige opvoedingsstijl thuis, op school en in de samenleving*. Hogrefe Uitgevers, 2011).

die jongen had, namelijk de jihad gaan voeren om zichzelf terug positief te bejegenen, om terug het idee te krijgen ik heb waarde, ik kan iets betekenen, verleggen. Dus de jihad krijgt een andere inhoud.’ Bovendien wordt ingezet op de talenten die jongeren hebben. Zo worden ze bijvoorbeeld teruggeleid naar een opleiding of een baan of naar een vrijetijdsactiviteit. Nadat een vertrouwensrelatie is opgebouwd tussen jongerenbegeleider en jongere en de meest urgente problemen zijn aangepakt, wordt een theologisch gesprek niet uit de weg gegaan. ‘Als je enkel uitgaat van het theologische,’ zo zegt een van de hulpverleners, ‘dan verlies je altijd omdat deze jongeren daarvan goed op de hoogte zijn, met name in het stukje dat gaat over de jihad. En de koran is op duizend-en-een verschillende manieren te interpreteren. Dus wij gaan er niet tegenin. Voor ons is het oké om salafistische ideeën te hebben. En ouders worden ook getraind om daar niet tegenin te gaan. Want ouders zeggen nu vaak: je bent verkeerd bezig. Dus we leren ouders om niet in escalatie te gaan. [...] Probeer je kind te ondersteunen, apprecieer je kind in zijn jihad. Ook al krijg je van school een verontrustend telefoontje dat je zoon een hele discussie heeft gevoerd over Palestina. Wees gewoon geïnteresseerd en op het moment dat je kind een verrassende ervaring heeft, gaat hij zich ook open stellen.’

Hoewel de hulpverleners ervan overtuigd zijn dat hun aanpak werkt, beseffen ze dat ze zich in een comfortabele setting bevinden. Toen zij begonnen, was Sharia4Belgium, die veel invloed had op jongeren, immers zo goed als opgedoekt. Bovendien worden jongeren die in aanmerking komen voor het programma vooraf geselecteerd door een *case manager* en stappen ze in de begeleiding op vrijwillige basis. Het mooie van het gezinsbegeleidingstraject dat wij hebben bezocht, is dat de hulpverleners die er werken bepaalde jongeren die naar Syrië vertrokken zijn, hebben zien opgroeien. We vroegen hen dan ook om te reflecteren op hun werkwijze en vroegen of ze dachten dat zij met hun aanpak jongeren die destijds naar Syrië vertrokken waren, hadden kunnen weerhouden om dat te doen. ‘Ik heb die jongens zien opgroeien in onze buurt en ik had nooit verwacht dat ze zouden vertrekken, maar op een gegeven moment gaat dat heel snel,’ zegt een van hen. ‘Die jongens die hadden de lijn al overschreden en eens je die overschreden hebt, dan zit je in een andere modus,’ zegt een andere.

Samengevat zijn dat reacties die we heel vaak te horen hebben gekregen. Er wordt in verschillende sectoren van de samenleving ontzettend hard gewerkt om te voorkomen dat jongeren radicaliseren maar als zij, zoals de hulpverleners het omschreven, eenmaal de rode lijn overschreden hebben, dan is het heel moeilijk om daar nog iets aan te doen. Of zoals een van de hulpverleners het uitdrukte: ‘Op een gegeven moment zijn die mensen een ongeleid projectiel. Kan je die bestempelen als ontoerekeningsvatbaar. Ze hebben al afscheid genomen van hun ouders. Dus ze zijn eigenlijk al over die rode lijn gegaan. Zij zijn al bereid om te sterven. Maar mensen die die grens nog niet hadden overschreden, daar hadden we heel veel voor kunnen doen denk ik.’ Dat laatste was trouwens al uit hun aan-

pak gebleken, zo vertelden zij, aangezien zij jongeren die in de entourage verkeerden van bepaalde vertrekkers ervan hadden weten te overtuigen niet naar jihad-gebieden te vertrekken, eenvoudigweg door de focus op iets anders te richten en de ouders te ondersteunen bij hun pedagogische taak.

10. Deradicaliseringsprogramma's

België heeft geen deradicaliseringsprogramma's, maar er zijn wel een paar initiatieven waarin gewerkt wordt aan de 'heroriëntering' van mensen die er een radicaal gedachtegoed op na houden. Er zijn wat accentverschillen tussen de verschillende projecten, maar concreet komen zij op hetzelfde neer. Zo wordt gepoogd om mensen die er een radicaal gedachtegoed op nahouden op andere gedachten te brengen door het voeren van 'ideologische gesprekken'. In het ene initiatief wordt met cliënten een 'ideologisch gesprek' aangegaan op basis van 24 ideologische concepten, waarbij teruggegaan wordt naar de bronnen (Koran en Soennah). Het andere project focust op theologische teksten, die misbruikt zijn door groeperingen zoals IS. Maar daarnaast wordt er aandacht besteed aan 'geopolitieke frustraties' (bijvoorbeeld over het Midden-Oosten), samenzweringstheorieën of allerlei andere issues waarover jongeren boos en gefrustreerd kunnen zijn. In de verschillende gevallen is de doelstelling hetzelfde, namelijk 'de ideologie te doorprikken en te ontkrachten en de betrokkene op andere gedachten te brengen' en het 'heroriënteren van de betrokkene naar een ander discours'.

Maar dat die ambitie niet eenvoudig te verwezenlijken valt, blijkt uit de gesprekken die we daarover hebben met de uitvoerders: 'Je moet sterk in je schoenen staan,' zegt een van hen. 'Je moet heel veel lezen, heel veel memoriseren uit de Koran. En je moet de jihadistische literatuur kennen. Met bepaalde passages in de Koran kan een extremist jou overtroeven. Maar je moet je tijdens het gesprek niet focussen op die verzen maar op het geheel van de Koran.' 'Het voordeel is dat ik alle jihadistische literatuur heb doorgenomen,' zegt een andere. 'Maar je moet ook het vers erbij nemen. Dan ga je religieus-wetenschappelijk te werk. Want meestal hebben zij via het internet een grote kennis opgebouwd van dat kleine stukje van de jihadistische ideologen. Maar de meeste literatuur kennen ze zelfs niet. Dus als je je goed gedocumenteerd hebt, kan je diep gaan.'

Afhankelijk van de persoon om wie het gaat, duren de ideologische gesprekken zes maanden tot anderhalf jaar, twee jaar. Uiteindelijk gebeurt het ook wel eens dat deelnemers het programma halverwege afbreken, al zeggen de medewerkers dat dat nog niet vaak is voorgekomen. Daarbij moet wel de aantekening worden gemaakt dat de 'moeilijkste gevallen' sowieso niet opgenomen worden in de verschillende initiatieven. In het ene geval vindt een intakegesprek plaats om te

beoordelen of de betrokkene gemotiveerd is; in het andere geval moet de betrokkene geweld hebben afgezworen.

Na het afsluiten van de ideologische gesprekken probeert men aan ‘nazorg’ te doen. Er wordt een netwerk gebouwd rondom de betrokkene en er wordt geprobeerd om te bemiddelen naar een baan of een opleiding. In een van de programma’s wordt een natraject op theologisch vlak gevolgd, ‘zodat,’ zo zegt een van de medewerkers, ‘de betrokkene, vooral in deze tijd waarin het salafisme domineert, iets van de islam kan leren maar wel bij de juiste persoon en de juiste organisatie.’

Ondanks de goede bedoelingen en het optimisme van degenen die aan dergelijke programma’s meewerken en de in hun ogen feitelijke successen bestaat ook twijfel. Die twijfels zijn eigenlijk nagenoeg dezelfde als de twijfels die geuit werden door medewerkers van andere initiatieven. ‘De realiteit is dat er nu eenmaal mensen zijn die je niet kan veranderen. Die je niet kan beïnvloeden,’ zegt een medewerker. ‘Wat je eigenlijk doet, is zaadjes planten,’ zegt een andere. ‘Dan heeft het tijd nodig, levenservaring, volwassenheid om tot het besef te komen: wat ik toen dacht en deed, ik was heel radicaal, agressief, boos, maar ik begrijp nu vele jaren later dat het dom was. Sommige zaken hebben nu eenmaal tijd nodig. Je plant de zaadjes en dan is het afwachten.’

11. Deradicalisering en het gevangeniswezen

Een plek waar men verwacht dat gepoogd wordt om deradicaliseringsprogramma’s op te zetten, omdat men er te maken heeft met een aanzienlijke groep cliënten die aangemerkt wordt als geradicaliseerd, is het gevangeniswezen. Anno 2018 worden er in de Belgische gevangenissen 450 gedetineerden met indicaties van radicalisering ondergebracht. Leaders en rekruteurs zijn ondergebracht op de D Radex afdelingen van de gevangenissen van Ittre en Hasselt, zodat voorkomen wordt dat zij andere gedetineerden kunnen beïnvloeden. Andere geradicaliseerde gedetineerden zitten verspreid over andere strafinstellingen. Maar ondanks de grote populatie gedetineerden die te boek staan als ‘geradicaliseerd’ of indicaties vertonen van radicalisering, worden er in de Belgische gevangenissen geen deradicaliseringsprogramma’s uitgevoerd.

In de gevangenissen in Vlaanderen wordt sinds 2000 gewerkt met het systeem van hulp- en dienstverlening. Het netwerk bestaat uit organisaties die op de terreinen van onderwijs, werk, cultuur, sport, gezondheid en welzijn hulp bieden aan gedetineerden, zowel binnen de gevangenis als wanneer zij de gevangenis hebben verlaten. Daarnaast zijn twee consultants deradicalisering aangesteld, die aanvul-

lend op het bestaande hulp- en dienstverleningsprogramma, specifiek aan geradicaliseerde gedetineerden, individuele hulp bieden. In Waalse gevangenissen bestaat het systeem van hulp- en dienstverlening niet op structurele basis. Wel wordt door een vzw speciale hulp geboden bij de begeleiding van geradicaliseerde gedetineerden. Daarnaast wordt er hulp geboden aan geradicaliseerden die niet gedetineerd zijn. Dat doen zij onder andere door een gratis nummer aan te bieden waar mensen in alle vertrouwelijkheid advies over radicalisering kunnen inwinnen, waar ze een beroep kunnen doen op psychosociale hulp indien nodig en waar geradicaliseerden in een *disengagement* traject kunnen worden opgenomen. Geradicaliseerde gedetineerden kunnen zowel in Vlaanderen als in Wallonië een beroep doen op de moslimconsulenten, hoewel het ‘deradicaliseren’ van gedetineerden niet tot hun bevoegdheid behoort. Net zoals in het onderwijs en het welzijnswerk is ook voor het gevangenispersoneel een enorme machine op gang getrokken om medewerkers op te leiden om signalen van radicalisering te leren detecteren.

Wanneer we kijken naar de praktijk, dan zien we dat er in het gevangeniswezen, net als in andere sectoren, die bezig zijn met de thema’s radicalisering en deradicalisering, onzekerheid heerst over de effectiviteit van hun aanpak. ‘Wat we nu doen, is drie jaar geleden beslist,’ zegt een medewerker, ‘op een moment dat wij heel weinig wisten over radicalisering. Dus die beslissingen zijn genomen maar we zijn er nog niet heel zeker van waar we naartoe aan het werken zijn.’ Uiteindelijk is voor de huidige aanpak gekozen omdat het idee heerst dat radicalisering lang niet altijd met theologie te maken heeft, maar dat geradicaliseerde gedetineerden vaak een achtergrond van criminaliteit hebben. In die zin is het idee dat de aanpak van geradicaliseerde gedetineerden niet veel hoort te verschillen van de aanpak van andere gedetineerden, waarbij hulp wordt geleverd op maat op basis van de behoeften die er bestaan bij de gedetineerde. Binnen justitie lijkt het idee te overheersen dat gedetineerden eenvoudigweg niet te ‘deradicaliseren’ zijn. ‘Vertrouwen opbouwen en perspectief op maat bieden’ lijken de sleutelwoorden omdat mensen nu eenmaal niet te ‘brainwashen’ zijn, zo is het idee. ‘Wat wij doen, is hulpverlening bieden in de hoop dat zij verder reïntegreren,’ zegt een medewerker van het gevangeniswezen. ‘Door vertrouwen op te bouwen en met mensen aan de slag te gaan, proberen we zo die mensen aan het denken te zetten zodat ze kunnen nagaan of hun manier van denken wel klopt. En dat is eigenlijk het enige dat je kan doen. [...] Ik denk dat er best een aantal mensen aan het deradicaliseren zijn, maar dat is een persoonlijk proces.’ Hoewel er weinig vertrouwen lijkt te zijn in de zogeheten ‘deradicaliseringsaanpak’, krijgt een enkele organisatie toegang tot de gevangenis om er ideologische gesprekken te voeren met gedetineerden. Maar het wordt in ieder geval niet structureel aangeboden.

Tot slot

Preventie van radicalisering staat in België, zoals uit deze discussiepaper is gebleken, nog in de kinderschoenen. Het landschap overziend worden er in verschillende sectoren in de samenleving wel pogingen gedaan om preventief te werken ten aanzien van radicalisering. Maar wanneer we die initiatieven wat meer in detail bekijken, dan blijkt dat daarin niet zozeer preventie als wel detectie voorop staat. Er wordt namelijk vooral gefocust op het vroegtijdig herkennen en signaleren van de eerste tekenen van radicalisering. Hiervoor worden allerhande professionals getraind en wordt hen expertise bijgebracht over het onderwerp. Aan de ene kant ligt dat voor de hand aangezien in het recente verleden is gebleken dat jonge mensen radicaliseerden zonder dat de omgeving het in de gaten had. Maar er zijn ook vraagtekens bij deze aanpak te plaatsen. Zo is de vraag welke kennis de zogeheten vormingen, die overal te lande worden gegeven, precies bijbrengen aan professionals die elk vanuit hun beroepspraktijk in contact kunnen komen met jongeren die zouden kunnen radicaliseren. Zoals we hebben laten zien, is er in de literatuur totaal geen overeenstemming over wat radicalisering precies is en aan welke voorwaarden iemand moet voldoen om gezien te worden als gederadicaliseerd. De vraag is dan ook of we via de zogeheten vormingen niet ook een groot leger aan experts aan het creëren zijn die dat eigenlijk niet zijn. De vraag is bovendien of al die experts vervolgens voldoende toegerust zijn om signalen daadwerkelijk te herkennen en er op de juiste wijze mee om te gaan. Laat staan dat zij in staat zouden zijn om preventief te werken ten aanzien van radicalisering.

Health Kelly, die onderzoek deed naar contraterrorismebeleid in het Verenigd Koninkrijk, liet zien dat de reacties op ontluikende radicalisering gebaseerd zijn op minstens twee vormen van wat zij ‘magisch denken’ noemde.⁶² De eerste vorm van magisch denken is het idee dat we het proces van radicalisering kunnen herkennen en dat we met de juiste *tools* en juiste criteria kunnen anticiperen op het ontstaan van de toekomstige terrorist.⁶³ Die veronderstelling suggereert dat niet enkel politie en justitie, maar de hele *civil society* een rol heeft in de detectie en identificatie van geradicaliseerden. Uit de wetenschappelijke literatuur weten we echter dat er geen enkele manier is om te voorspellen of te anticiperen op het feit of een individu al dan niet een terrorist wordt. Hoeveel pogingen er al gedaan zijn om het profiel van de terrorist uit te tekenen en te voorspellen wanneer iemand van radicaal gedachtegoed overgaat tot extremisme en terrorisme, ze lijken alle-

62 Heath-Kelly, C. “Reinventing Prevention or Exposing the Gap? False Positives in UK Terrorism Governance and the Quest for Pre-Emption.” *Critical Studies on Terrorism* 5(1), 2012a, 69-87.

63 Kundnani, A. “Radicalisation: the Journey of a Concept.” *Race & Class* 54(2), 2012, 3-25.

maal tot mislukken gedoemd. De vraag is dan ook of we met het trainen van allerhande professionals op het gebied van radicalisering wel de juiste weg zijn ingeslagen?

Bovendien kan je je afvragen of de enorme molen die op gang is getrokken, waarbij het detecteren van de eerste signalen van radicalisering centraal staat, niet ook een tegengesteld effect kan hebben. Zo is het aannemelijk dat wanneer jongeren zich meer gaan verdiepen in hun geloof, zij veel sneller als een ‘probleem’ kunnen worden gezien, wat vervolgens de nodige reacties kan uitlokken bij de jongeren die het betreft, en wat een mogelijk radicaliseringsproces zou kunnen versnellen in plaats van het tegen te gaan. Maar daarnaast is de vraag of een logica van verdenking te introduceren valt in sociale sferen waar vertrouwen noodzakelijk is om te kunnen functioneren.⁶⁴ Jongeren moeten namelijk voldoende vertrouwen hebben in jongerenwerkers, leraren en functionarissen binnen de gezondheidszorg, om met hen te kunnen delen wat hen bezighoudt. Of gaan wij in de toekomst verwachten van deze professionals dat zij met anderen delen wat zij op basis van vertrouwen te horen hebben gekregen? En blazen we op die manier dan niet de vertrouwensrelatie op die zij hebben met hun cliënten? Of gaan wij van ouders vragen om hun vertrouwensrelatie te gebruiken om hun kinderen in de gaten te houden en hen te signaleren bij instanties? En gaan we hetzelfde doen met religieuze leiders? Het kan toch niet de bedoeling zijn dat er een publieke plicht is tot gedrags- en overtuigingspreventie van burgers? Het leven in een rechtsstaat betekent namelijk per definitie dat vrijheid een basiswaarde is en dat heeft ook een prijs in termen van risico's.⁶⁵ Leraren, jongerenwerkers en hulpverleners hun professionele normen moeten kunnen worden beschermd, zo schrijft Kundnani, tegen de verwachting dat zij de ogen en oren zijn voor contra-terrorisemaatregelen. Publieke diensten omvormen tot instrumenten van toezicht houdt het risico in dat het jongeren van deze institutionele settings gaat vervreemden, die anders goed geplaatst zouden zijn om hun een gevoel van vertrouwen en saamhorigheid te geven.⁶⁶ En als deze jongeren nergens meer terecht kunnen, dan laat het zich raden wie hen onder hun vleugels neemt.

De vraag is daarom, als we ervan uitgaan dat terrorisme niet te voorspellen is, signalen van radicalisering moeilijk te herkennen zijn en sommige beroepen nu eenmaal enkel kunnen bestaan vanwege de vertrouwensrelatie die mensen met elkaar hebben, of de ingeslagen weg waarbij de hele *civil society* gemobiliseerd wordt om de eerste tekenen van radicalisering op te sporen wel de juiste is. Nog

64 Ragazzi, F. “The Paris Attacks, Magical Thinking and Hijacking Trust.” *Critical Studies in Security* 4(2), 2016, 225-228.

65 Neels, L., Beeckman, T., de Vos, M. & van de Cloot, I. *De Verlichting uit Evenwicht? Over normen en waarden, vrije meningsuiting en dominante religies*. Uitgeverij Van Halewyck, 2016.

66 Kundnani, A. *Spooked! How Not to Prevent Violent Extremism*. Institute of Race Relations, 2009.

veel te weinig is bij de overheid doorgedrongen dat radicalisering in eerste instantie een pedagogisch probleem is en dat een oplossing daarvoor in eerste instantie in de pedagogische omgeving moet worden gezocht. In de biografieën van de meeste geradicaliseerde jongeren komen meestal verschillende momenten voor dat de volwassenen in hun omgeving meer hadden kunnen doen.⁶⁷ In die zin is de vraag of het de taak is van de overheid om preventief op te treden of in te grijpen nog voor er iets gebeurd is. En ligt het niet veel meer voor de hand om ouders, die als eersten verantwoordelijk zijn voor het gedrag van hun kinderen, te ondersteunen in hun taak in plaats van te proberen hun rol over te nemen? Door haar rechtsstatelijke beperking kan de overheid de rol van ouders niet innemen (tenzij het kind in gevaar is uiteraard). Zij kan hen hoogstens, daar waar nodig, ondersteunen.⁶⁸

De ervaringen die de laatste jaren zijn opgedaan op het gebied van de bestrijding van radicalisering zijn nog heel broos en er valt nog niet veel te zeggen over de effecten ervan. Maar een voorbeeld dat in de goede richting lijkt te wijzen, is dat jongeren moet worden geleerd om op een vreedzame manier te leren strijden voor hun idealen.⁶⁹ Dat kan erg soft klinken, maar dat is het niet. Wat lijkt te werken, zijn initiatieven die wij gezien hebben waarbij wijkagenten samen met een groep meisjes die interesse leken te hebben om zich aan te sluiten bij de gewapende strijd in Syrië activiteiten ontplooiden (zoals het inzamelen van geld voor Syrië, bijvoorbeeld) waarbij hun grieven wel serieus genomen werden maar de focus verlegd werd van deelname aan de gewapende strijd naar het vreedzaam vechten voor hun idealen. Op eenzelfde manier wist een Antwerpse school die een tijd lang te maken kreeg met jongeren die bereid waren zich aan te sluiten bij de gewapende strijd in Syrië door een kunstproject op school jongeren weer aan zich te binden.⁷⁰ Ook het gezinsbegeleidingstraject dat wij bezochten, werkte volgens die filosofie. En de resultaten lijken bemoedigend.

Maar we hebben in deze discussiepaper niet alleen gekeken naar initiatieven die genomen zijn om preventief te werken ten aanzien van radicalisering; we hebben ook gekeken naar de initiatieven die er zijn op het gebied van deradicalisering. België heeft geen deradicaliseringsprogramma's. En in het gevangeniswezen

67 Sikkens, E., van San, M., Sieckelincx, S. & de Winter, M. "Parental Influence on Radicalization and De-Radicalization according to the Lived Experiences of Former Extremists and their Families." *Journal for Deradicalization* 12, 2017, 192-226; Sikkens, E., Sieckelincx, S., van San, M. & de Winter, M. "Parental Reaction towards Radicalization in Young People." *Child and Family Social Work* 22(2), 2017, 1044-1053.

68 Neels, L., Beeckman, T., de Vos, M. & van de Cloot, I. *De Verlichting uit Evenwicht? Over normen en waarden, vrije meningsuiting en dominante religies*. Uitgeverij Van Halewyck, 2016.

69 Achterhuis, H. & Koning, N. *De kunst van het vreedzaam vechten. Een zoektocht naar geweldsbeteugeling*. Lemniscaat, 2014.

70 Heremans, K. *Mijn kleine jihad. Gedeelde waarden voor de samenleving*. Houtekiet, 2017.

wordt er zelfs vanuit gegaan dat men gedetineerden niet kan deradicaliseren. Toch hebben een aantal mensen het initiatief genomen om ‘ideologische gesprekken’ te voeren met geradicaliseerden in de hoop dat zij hen op andere gedachten kunnen brengen. Het is echter te vroeg om iets te zeggen over de resultaten hiervan. Als het van Health Kelly afhangt, is het maar zeer de vraag of van dergelijke initiatieven iets te verwachten valt. De tweede vorm van magisch denken is volgens haar namelijk om radicalisering te beschouwen als een vorm van ideologische ‘beheksing’.⁷¹ De kern van de meeste deradicaliseringsprogramma’s is om die zogeheten beheksing te verbreken. En de vraag is inderdaad of die ambitie realistisch is. Tijdens de gesprekken die we hadden, viel regelmatig het woord ‘brainwashing’ wanneer er gesproken werd over jongeren die zich hadden aangesloten bij de gewapende strijd. Het is een verklaring die vaak gegeven wordt door ouders maar ook door professionals wanneer het over radicalisering gaat. Brainwashing is gedwongen indoctrinatie waardoor ervoor gezorgd wordt dat iemand zijn fundamentele geloof verlaat en er een ander voor in de plaats neemt. Het betreft langdurige en krachtige technieken om iemands geest te overweldigen. Vijf decennia van onderzoek naar dit thema hebben echter, zo laat Sageman zien, geen enkel empirisch bewijs opgeleverd voor het feit dat mensen onder invloed van brainwashing terecht komen in terroristische bewegingen.⁷² Zijn Belgische jongeren die geradicaliseerd zijn en naar Syrië zijn vertrokken, gebrainwasht? Geenszins. Zijn ze daarentegen vaak beïnvloed? Zeer zeker wel. Maar het gaat veel te ver om hier te spreken over langdurige, gedwongen indoctrinatie. Het veelvuldig gegeven argument dat er brainwashing heeft plaatsgevonden wanneer mensen radicaliseren, zo schrijft Sageman, ligt aan de basis van een hele industrie om deze ‘slachtoffers’ te deprogrammeren naar de originele staat. Dat dit een kansloze missie is, behoeft geen betoog. Zijn de ideologische gesprekken waar we het in deze discussiepaper over hadden dat dan ook? Ons inziens is het veel te vroeg om dat te constateren. We zijn geneigd om deze manier van werken in ieder geval een kans te geven aangezien we tot nu toe nog niet zo goed weten wat werkt op het gebied van deradicalisering. Het is ons inziens van belang om met verschillende initiatieven, in combinatie met elkaar, wat langer te experimenteren. Al is het belangrijk om kritisch te blijven ten aanzien van de vaak geclaimde successen aangezien tot nu toe geen enkel programma aantoonbaar succes heeft opgeleverd.

Een laatste punt is dat de huidige aanpak, ondanks de vele lovenswaardige initiatieven, te ambitieus lijkt. De overheid doet er goed aan om op het gebied van contraterrorismebeleid haar ambities bij te stellen of in ieder geval meer klaarheid te scheppen over wat zij binnen de grenzen van de rechtsstaat kan en wat zij niet

71 Heath-Kelly, C. “Can We Laugh Yet? Reading Post-9/11 Counterterrorism Policy as Magical Realism and Opening a Third-Space of Resistance.” *European Journal on Criminal Policy and Research* 18(4), 2012b.

72 Sageman, M. *Understanding Terror Networks*. University of Pennsylvania Press, 2004.

kan. De boodschap als zou men meer veiligheid kunnen creëren door in te zetten op detectie van radicalisering en te investeren in deradicalisering wekt valse verwachtingen bij de burgers. Het is van belang om bescheiden te blijven en te laten zien dat het antiradicaliseringsbeleid van dit moment vooral gebaseerd is op *trial and error*. Iedere stap die genomen wordt, is er een die als doel heeft radicalisering in te dammen. Waterdichte methodieken waardoor radicalisering kan worden ingeperkt en waardoor aanslagen kunnen worden voorkomen, bestaan helaas niet. Want hoe goed men problemen ook in kaart brengt, hoe zwaar men ook inzet op preventie, hoe hard men ook probeert om geradicaliseerden te overtuigen van het tegendeel, het belangrijkste probleem waar men tegenaan blijft lopen, is de onvoorspelbaarheid van de terrorist. En voorlopig weten we nog niet hoe we daarmee om moeten gaan.

